
ІСТОРІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.01.37.048.4:37.011

Тетяна Близнюк

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ГОТОВНОСТІ ДО ВИБОРУ ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХУ

В умовах жорсткого конкурентного національного ринку праці, що інтенсивно інтегрується в загальносвітовий, актуальною є проблема оволодіння молодю людиною професією, яка б мала попит на ринку праці та водночас відповідала її пізнавальним інтересам і здібностям.

Незважаючи на перенасичення ринку праці педагогами, нині гостро стоїть питання відбору на ці спеціальності талановитої креативної молоді, котра дійсно вибрала вчительський фах за покликанням. Адже вчителів із високим рівнем готовності до виконання професійних обов'язків в українській освіті не так уже й багато. За таких умов актуальним і доцільним вважаємо вивчення історико-педагогічних передумов проблеми виховання готовності учнів старших класів до професійно-педагогічного самовизначення.

Мета статті – на основі результатів теоретичного дослідження проаналізувати історичні причини змін ціннісних орієнтирів старшокласників щодо вибору професії вчителя на етапі допрофільного навчання.

У контексті вивчення обраної теми провідними питаннями, що розкривають її сутність, вважаємо такі: який зміст і структура організації профорієнтаційної роботи в сучасній загальноосвітній школі; які педагогічні можливості щодо вирішення цих завдань приховані у змісті освіти та вихованні особистості, зокрема предметів мовного циклу; які новітні педагогічні ідеї можна використати стосовно даних підходів.

Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчує, що практика дослідження окремих аспектів професійної орієнтації особистості своїми коренями сягає глибокої давнини. Наявні відомості про те, що у Стародавньому Вавилоні вже з середини III тисячоліття до н. е. практикували діагностування знань, умінь і здібностей людей на предмет з'ясування їхньої професійної придатності до певних видів діяльності. Так, наприклад, писар мав уміти ви-

мірювати поля, ділити майно, розбиратися у тканинах, металах, рослинах, рахувати, а також співати, грати на музичних інструментах тощо [2].

У Стародавньому Єгипті проводили спеціальні випробування серед претендентів на посаду жерця. Вони мали бути освіченими людьми, привабливої зовнішності, вміти вести бесіду, мовчати, слухати та працювати. У творі Платона “Держава” подано одну з найперших “професіограм” державного правителя. В історичних пам’ятках періоду 900–600 рр. до н. е. згадуються такі професії, як ткачі, ювеліри, канатники, металісти, столярі, горщечники й інші [10].

Водночас із розвитком професій формувались і розвивались уявлення про сутність проблеми професійної орієнтації, завдання, засоби та способи її вирішення, що мали побутово-емпіричний характер. На думку Н. Балацької, початок розвитку наукової теорії організації профорієнтаційної роботи припадає на перше десятиліття ХХ ст., що пояснюється із створенням у 1908 р. в м. Бостоні першого бюро профорієнтації (профконсультації), яке повинно було надавати молоді допомогу у визначенні трудового життя. Дещо пізніше подібні установи створені в Нью-Йорку й інших містах Сполучених Штатів, а також у країнах Європи (Іспанії, Фінляндії, Швейцарії та ін.) [1].

Такі профконсультаційні бюро вивчали вимоги до фахівців різних професій, визначали здібності молодих людей до виконання певних видів професійної діяльності тощо. Деякі положення започаткованої в той час теорії професійної орієнтації не втратили своєї значущості й донині, наприклад: про основні чинники вдалого вибору професії, до яких віднесено правильну самооцінку нахилів, здібностей, інтересів, прагнень, можливостей і обмежень; вимоги до успішної професійної діяльності; необхідність співвідносити результати самооцінки зі знаннями вимог професії, на яку орієнтується людина тощо.

У 60–80-х рр. ХХ ст. у системі вітчизняної освіти відбувалися суттєві зміни, під впливом яких статус трудового та виробничого навчання також постійно змінювався. Водночас зазнавало змін і ставлення освітян до проблем професійної орієнтації учнівської молоді.

Наприкінці ХХ ст., зважаючи на численні зміни орієнтирів у організації трудового та виробничого навчання школярів, педагоги-дослідники вели пошуки науково обґрунтованих шляхів професійної орієнтації молоді. Завдяки їхнім творчим зусиллям було висвітлено найважливіші питання профорієнтаційної роботи зі школярами в загальноосвітніх школах. Так, вдалося визначити цілі, завдання, зміст, методи, форми та принципи організації профорієнтаційної роботи з учнями у процесі тру-

дового навчання [5]. Дещо пізніше з'явилися праці, присвячені розкриттю питань професійної орієнтації учнів у позакласній виховній роботі, розроблено професіограми різних профілів, створено низку методик професійної діагностики та професійного відбору школярів [3].

У ці роки (60-80) суттєво зросли і вимоги до професії вчителя. Теоретичний аналіз джерельної бази (А. Кондратюк, А. Бондар, М. Ярмаченко [7; 8] та ін.) уможливив висновок про те, що педагог радянської доби повинен бути не лише практичним працівником, фахівцем у галузі навчання та виховання підростаючого покоління, а також демонструвати глибокі спеціальні знання, професійну майстерність, високу культуру та показувати ці якості на власному прикладі. Для успішного виконання своїх професійних обов'язків він мав володіти складним комплексом специфічних рис і професійно важливих якостей, які характеризували його як фахівця, особистість, наділену особливим соціальним статусом – вихователя підростаючого покоління. Саме він лише несе, наголошував в ті роки А. Кондратюк, відповідальність не лише за підготовку висококваліфікованого спеціаліста, який відповідає сучасним вимогам виробництва або іншої сфери життя, але також формує молоду людину як особистість [7]. Перелічені професійні якості вчителя стали своєрідним орієнтиром для тих старшокласників, які бажали обрати педагогічний фах.

Узагальнюючи результати цих досліджень, можна стверджувати, що профорієнтаційна робота в загальноосвітній школі сформувалася і розвивалася як цілісна педагогічна система з компонентами, властивими таким системам, а саме: метою, завданнями, змістом освіти, методами і формами діяльності тощо. Тому й теорія профорієнтаційної роботи виокремила в цілісну педагогічну систему. Ураховуючи напрацювання теоретиків і практиків у Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, було визначено компоненти такого цілісного механізму роботи зі старшокласниками щодо підготовки до свідомого вибору професії, а саме: професійна освіта, що складалася з професійної інформації, пропаганди й агітації; попередня професійна діагностика учнів на предмет виявлення їхніх інтересів і здібностей до професії; професійне виховання; професійна консультація; професійний відбір, професійна адаптація [9].

Зауважимо, що незважаючи на наявні наукові здобутки, зокрема у розробленні професіограм і методів професійної діагностики учнів, ретельний професійний відбір не став нормою для переважної більшості навчальних закладів. Виняток складали хіба що військові та мистецькі навчальні заклади. Що ж до інших, то відбір на навчання в них, як правило, обмежувався виявленням знань і вмінь абітурієнтів із профільних навчальних дисциплін. У цьому

й полягає одна з вагомих причин того, що студенти вищих навчальних закладів ще до його закінчення переорієнтовувалися на інші професії.

Така практика домінувала також і під час виховання у старшокласників готовності до вибору педагогічного фаху. Авторитет учителя та його соціальний статус спонукав значну частину випускників шкіл вибирати вищі педагогічні навчальні заклади. Тому зі складових системи професійної орієнтації учнівської молоді, перелічених нами вище, домінував профвідбір. Він обмежувався лише характеристикою учня та його навчальною успішністю. Також створені в ті роки профконсультаційні центри надавали допомогу учням у виборі майбутньої професії, але зміст їхньої діяльності також обмежувався діагностикою індивідуальних особливостей старшокласників і рекомендацією на основі одержаних результатів відповідної професії. Таким чином, виховання у старшокласників готовності до вибору професії вчителя перебувало в межах констатації досягнутого рівня розвитку. При цьому особистісні характеристики, вкрай важливі для педагогічної професії, зазвичай, не враховувались.

Охарактеризована нами система профорієнтаційної роботи сформувалася і функціонувала за умов тоталітарної держави, тому її становлення ґрунтувалося на ідеях авторитарної педагогіки, тобто педагогіки примусу, яку деякі освітяни зараз називають “репресивною” [6, с. 53].

За таких умов не враховувались інтереси, наміри та професійна придатність випускників школи до тієї чи іншої професії. Переважно все зводилося до виконання так званого соціального замовлення, яке суспільство в особі державних планових органів адресувало школі. Таким чином, ми можемо констатувати, що проблема виховання у старшокласників готовності до вибору професії вчителя в цей час не була комплексно дослідженою, тому налагодженню системи профорієнтаційної роботи у загальноосвітній школі не приділялось уваги. Розкриті нами особливості свідчать також про той факт, що старшокласники віддавали перевагу вибору масових і, насамперед, робітничих професій.

Попри властиві тоталітарній державній системі негативні явища, можемо констатувати, що профорієнтаційна робота мала і позитивні риси. Так, випускник школи мав, як правило, реальні можливості влаштуватися на роботу, особливо в тих галузях виробництва, що відзначалися значною плінністю виробничих кадрів, а таких була переважна більшість. Крім того, зростали і вимоги до професії вчителя. Інформаційне насичення навчальних предметів і специфіка виховної роботи у зв'язку зі збільшенням терміну навчання у загальноосвітній школі та введенням нових навчальних дисциплін актуалізували проблему виховання у старшокласників готовності до вибору в майбутньому професії вчителя.

Особливості та специфіка педагогічної діяльності ставлять певні вимоги до індивідуальних властивостей учителя, які називаються спеціальними, професійними здібностями. Останніми вважаємо складний комплекс інтелектуальних, моральних, естетичних і вольових якостей педагога. Саме вони відіграють провідну роль в успішній навчально-виховній діяльності представника цього фаху. Приоритетними педагогічними здібностями визнані такі, як впливовість, тобто здатність впливати та встановлювати взаємозв'язки з вихованцями, зближуватися з ними, завойовувати їхню довіру, любов і повагу, глибоко проникати у їхній внутрішній світ, будувати, проектувати його, передбачати хід і результати навчально-виховної діяльності, організовувати і переконувати учнів, спрямовувати їхню активність у правильне русло. Зростання кількості таких вимог до вчительського фаху акцентувало зосередження вчених і спонукало їх звернути увагу на загальноосвітні школи та молодь, яка мала намір продовжити освіту у вищих педагогічних навчальних закладах. Саме в зазначені роки (80-ті) розгорталася проф-орієнтаційна робота в загальноосвітніх навчальних закладах, метою якої було виховання у старшокласників готовності до вибору професії вчителя.

Це вплинуло і на розуміння сутності професійної орієнтації, яка почала розглядатися як система підготовки молодих людей до свідомого самостійного вибору професії відповідно до потреб сучасного суспільства, інтересів і можливостей кожного випускника загальноосвітньої школи [7; 8].

Неважко помітити в цьому визначенні, що вчені того часу приходять до висновку про необхідність гармонійного поєднання потреб суспільства, інтересів особистості та її можливостей. Це положення і стало основою для розуміння сутності готовності старшокласників до вибору майбутньої професії, у тому числі вчителя.

Трохи згодом інтерес до педагогічної орієнтації переріс у більш глибокі теоретичні та практичні дослідження. Актуальним для нас є досвід роботи Полтавського педагогічного інституту в контексті реалізації комплексної програми “Учитель”, яка передбачала виявлення педагогічних здібностей учнів, починаючи з VII класу, і рекомендувала для них систему педагогічних розвиваючих занять. Головною метою цих заходів стало знайомство школярів із теорією педагогіки і психології, а також оволодіння професійними знаннями шляхом залучення учнів до реальної педагогічної діяльності. Досвід окремих шкіл наголошував на важливості введення факультативів на кшталт “Юний педагог”, “Майбутній педагог”.)

У 90-х роках ХХ ст. проблема професійної орієнтації розглядалася здебільшого в науково-методичному аспекті: у тогочасних працях, присвячених вивченню зазначеної проблеми, майже відсутні теоретичні або мето-

дологічні узагальнення і висновки. Натомість було здійснено спроби визначити педагогічні можливості різних навчальних предметів або їх циклів щодо вирішення завдань професійної орієнтації шкільної молоді.

Наприкінці ХХ ст. через зміну суспільно-політичної та економічної політики нашої держави суперечності між теорією і практикою проявилися з новою силою. Перші спроби реформування економіки в напрямі її переходу до ринкових відносин засвідчили, що суспільству не вдасться оминати конкуренції на ринку праці, безробіття й інших соціальних явищ перехідного періоду, що ще більше актуалізувало і загострило проблему виховання готовності старшокласників до вибору професії, зокрема педагогічної.

Проголошення незалежності України вважається переломним етапом у розвитку державної системи освіти. Вона стала національною не лише за формою, але й за змістом. Зміна суспільно-економічних і політичних умов розвитку країни зумовила об'єктивну потребу критичного аналізу всіх минулих надбань школи, вироблення нових теоретико-методологічних і концептуальних основ її відродження, подальшої розбудови з орієнтацією на сучасні світові взірці. Вхідження в європейський освітній простір, а також об'єктивна потреба в якісній підготовці майбутніх фахівців, зокрема педагогічних, значно підвищили значення проблеми виховання готовності особистості до вибору професії вчителя.

Для задоволення запитів суспільства, що постійно зростають, та потреб молоді на початку ХХ ст. в Україні почали створювати навчальні заклади нового типу: гімназії, ліцеї, коледжі, школи і класи з поглибленим вивченням окремих предметів та ін., що укомплектовуються на конкурсних засадах і функціонують в умовах профільної диференціації навчання. Такі особливості зумовили зміни й у складі та структурі професійної орієнтації, що відображено в Концепції профільного навчання у старшій школі. У цьому нормативному документі визначено структуру навчальних профілів як способу організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів [4].

Відповідно до цієї Концепції та специфіки профільного навчання відкриваються нові можливості для вирішення проблеми виховання у старшокласників готовності до вибору професії вчителя.

Отже, згадане теоретичне положення, яке було покладене в основу цього документа на етапі суспільних змін, у якому, передусім, враховувались інтереси і можливості особистості, а потім потреби держави, стало визначним на даний час. Тому змістом готовності старшокласників до вибору професії вчителя має також виступати формування в них

інтересу до педагогічної професії, виявлення і розвиток у змодельованих ситуаціях необхідних для цього фаху якостей і характеристик.

У результаті здійсненого історико-педагогічного аналізу досліджуваної проблеми можемо стверджувати, що становлення теорії та практики організації профорієнтаційної роботи відбулося на початку ХХ ст. і відзначилося зародженням психотехніки. Історію становлення і розвитку профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх школах України умовно можна поділити на чотири етапи: трудова профілізація школярів (20–30-ті рр. ХХ ст.); профорієнтаційна діяльність, зорієнтована на потреби держави (соціоцентристський підхід у межах авторитарної педагогіки) (50–90-і рр. ХХ ст.); період перебудови профорієнтаційної роботи для потреб економіки перехідного періоду та через професійну дезорієнтацію суспільства (90-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.); профільна диференціація навчання школярів з урахуванням їхніх потреб і можливостей (початок ХХІ ст. – теперішній час).

Аналіз зазначеного вище дає нам можливість стверджувати, що навчальна диференціація задає нові можливості для розгортання профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, спрямованої на виховання у старшокласників готовності до вибору професії вчителя. Адже вибір навчального профілю уможлиблює врахування можливостей, інтересів і здібностей учнів у оволодінні майбутньою педагогічною професією ще до початку навчання у педагогічному вищому навчальному закладі.

1. Балацька Н. Порівняльний аналіз англійської та української систем професійної орієнтації учнів / Н. Балацька // Рідна школа. — 2005. — № 11. — С. 76—77.
2. Закатнов Д. О. Професійне самовизначення старшокласників : Методичний посібник / Д. О. Закатнов, О. В. Капустіна. — К. : КНЕУ, 2003. — 96 с.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по спец. 031000, 031300, 033400] / Е. А. Климов. — М. : АCADEMIA, 2004. — 301 с.
4. Концепція профільного навчання в старшій школі : Затв. рішенням колегії М-ва освіти і науки України від 25.09.03 № 10/12-2 / АПН України. Ін-т педагогіки; Уклад. : Л. Березівська, Н. Бібік, М. Бурда та ін. // Інформаційний збірник М-ва освіти і науки України. — 2003. — № 24. — С. 3—15.
5. Мельник О. В. Зміст, форми та методи профконсультаційної роботи зі старшокласниками в процесі профільного навчання : науково-метод. посіб. для вчителів / О. В. Мельник ; АПН України ; Інститут проблем виховання. — К. : Педагогічна думка, 2008. — 54 с.
6. Мовчан О. М. Підкорення українських профспілок тоталітарною державою / О. М. Мовчан // Другий Міжнародний Конгрес українців, 22—28 серпня 1993 р. : доповіді і повідомлення. Історія. — Львів, 1994. — Ч. I. — С. 52—56.

7. Педагогіка : посібник [для преподав. середних спец. учебн. заведений] / [А. П. Кондратюк, А. Д. Бондар, А. П. Шидкий и др.; под общ. ред. А. П. Кондратюка]. — 2-е изд., испр. и дополненное. — К. : Изд. объединение “Вища школа”, 1982. — 876 с.
8. Педагогіка : підручник [для студентів педагогічних інститутів та університетів] / За ред. М. Д. Ярмаченка. — К. : “Вища школа”, 1986. — 544 с.
9. Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається : Наказ МОН України від 02.06.1995 р. № 159/30/1526 // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1995. — № 15. — С. 2—7.
10. Сазонов А. Д. Профессиональная ориентация учащихся / [Сазонов А. Д., Симоненко В. Д., Аванесов В. С. и др.]. — М. : Просвещение, 1988. — 223 с.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2013

Т. Близнюк

Историко-педагогические аспекты проблемы воспитания у старшеклассников готовности к выбору педагогической профессии

В статье представлено изучение проблемы воспитания у старшеклассников готовности к выбору профессии педагога в историческом ракурсе. Автор объясняет причины изменений ценностных ориентиров выпускников школ в разные периоды развития системы профориентационной работы и становления готовности старшеклассников к выбору профессии учителя на этапе допрофильного обучения.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, педагогическая профессия, профессиональное самоопределение, старшеклассники, общеобразовательная школа.

T. Blyznyiuk

Historic and Educational Aspects of the Problem of Development Readiness in Senior Pupils for Choosing Pedagogical Profession

The article presents the study of the problem of development readiness in senior pupils for choosing pedagogical profession in historical perspective. The author explains the reasons for the changes of values of school leavers in different periods of development the system of professional orientation and development readiness in senior pupils for choosing pedagogical profession at the stage of pre profile studies.

Key words: professional orientation, teaching profession, professional self-determination, senior pupils, comprehensive school.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор О. А. Лавріненко